

Марко Вовчок

ІНСТИТУТКА

Харків
«Фоліо»
2023

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

МАРУСЯ

I

Те, що я розповім вам, діялося давним-давно на Україні, у глухій глуші, і ще й досі по світові не рознеслося. Бабуся, що мені оповідала, упевняла, ніби у глуші є чимало чесних великих подій, все одно як пишних квіток. І оповідала бабуся, — а вона була давня сильно, прожила чимало на білому світі. «Чимало дечого побачила та чимало дечого зазнала, — оповідала вона, що нічого в світі не можна поставити врівень із цими порослими в глуші квітками. Ні з цими, що в глуші укриті, подіями. Віки йдуть, минають, — а все одинаково пишні, свіжі квітки ваблять зір своєю розкішшю, а тихі, величні події любо заспокоюють і м'якшать серце людське».

Давним-давно на Україні стояв хутір, а в тому хуторі проживав козак Данило Чабан із жінкою та дітьми.

Хутір цей, де вони жили, такий, що кращого не бажала б собі найвередливіша людина. Достався він Данилові, перейшовши через руки бозна-кількох прадідів і прабабок; а відомо ж кожному, що де оселиться українець із українкою, там зараз зацвіте вишневий садочок коло білої хатини, запахнуть усякі квітки, простеляться криві стежечки по степу та гаю та розлягатимуться мелодійні пісні, — то можете уявити собі, що який то садок був, викоханий стількома поколіннями Чабанів, що яка то сила квіток, кілька улюблених куточків і в степу, і в лісі, і на суміжній луці, та яке то багатство пісень!

До того сам Бог щасливо умістив цей хутір між степом та лісом, річкою та лукою, горою й долиною: з одного боку степ ховався з очей, зелений, безкрай, запашний, покритий хвилями зелені, з другого — знімалися до неба

гори, то завітчані деревами, м'якенькою травицею, то каменясті й оголені. Прегарна долина, зовсім самотня, без слідів або дороги, якось щасливо цвіла собі з третього боку, а з четвертого котила води свої річка, то через луку, врівень із м'якими берегами, відбиваючи в своїх водах одне небо з його світилами та габу гнучкого комишу, то раптом попадала між дві скелисті кручі й шуміла під їх величезною аркою.

Боже, як красно бувало літнього ранку, коли сходило сонце, лука виблискувала росяними краплями, і випурхувала птиця, що притаїлася в комиші, і легенька пелена туману виринала над рікою! Боже, які солодкі бували в безжурній долині, з першим промінням сонця, перші ранішні пахощі трави та квіток! А посвіжілі в нічній тиші гори, позолочені світлом та блиском! А ліси, що тихо шелестять листом! А степ безкрай, весь укритий тіннями та повіддю світла!

Це ранок, — а день який! День, коли усе в природі прокинулося, живе в повному розпалі світла, життя та діяльності! Як шуміли тоді свіжі ліси і як сяла безжурна долина. Як ніжив розкішний степ, і що творив у людській душі гомін глибокої ріки разом із трепетом дзвінкого комишу!

А вечір! Тихий, рожевий вечір, що обгортає землю пільмою і прохолодою!? А зорі, що висипають на небо, і місяць над обрієм — смуга місячного світла на темному степові, узлісся, посріблене саявом, чашечки нічних квіток у долині, м'яко освічені місячним промінням, зорі горять в глибинах ріки і дзюрчать у тихих струмочках, одна гора вся стуманіла, а друга посвітлішала, і ясний огник в хатині, що потонула посеред розквітлого саду!

А крім цього вдячного сусідства м'якої луки з глибокою рікою, величних гір та укритої цвітом долини, гомінливого лісу та хвилястого степу, було ще добре сусідство хороших людей козацького роду.

Кожного свята неодмінно або самі Чабани вибиралися у гості, або повинні були вдивлятися й пізнавати, хто це простує степовим шляхом до хати: Семен Ворошило чи Андрій Крук; або знову треба було йти назустріч, почувши в долині голосну балачку веселої та вродливої дівчини

Ганни, яка появляється попереду інших дівчат та молодичь у величезному, яркому, оце дорогою сплетеному вінку на голівці, або мусили дождати на березі, поки не наблизиться утлий човен Івана Грома.

Та яка користь перелічувати всіх друзів та приятелів, до чого розповідати про всі їх розваги та забавки, приязні зустрічі, любі побачення, ласкаві розставання? Між чужими наймиліша забава може видатися найнуднішою, найбільші радощі незрозумілими, — це вже відомо й те, що часом ніякі принадні ігрища та радощі не зрівняються з тихою бесідою добрих знайомих людей, і жодні красномовні речі не заступлять мовчазного товариства певного, вірного друга. Мені здається, найкраще буде просто сказати, що на хуторі життя було дуже гарне, таке гарне, що нікому не спадало й на думку у чому-будь змінити його, ніхто не мав бажання чим-будь прикрасити його.

Але життя людське, мовляв, не простий, рівний, гладенький шлях. Ох, скільки рівчаків, проваллів та всяких пригод!

І от по Україні пішла недобра поголоска, а що гірше — почали діятися негарні речі. Що квітка запашніша і свіжіша, тим скоріше простягають руки до квітки і «за її красу зривають її», — хороша була Україна, а от татарва та інші всякі вороги линули до неї і шматували її, міряючись один із одним в шахрайстві, ненажерливості та зраді.

Багато було кривавих, грізних січ, тяжких переворотів, сумних та страшних подій, — про них довго треба було б оповідати.

За Богдана Хмельницького — я маю надію, що ви всі чули і знаєте трошки, що́ то за гетьман був Богдан Хмельницький? — за Богдана Хмельницького Україна немов відпочила, але після його смерті такі розрухи знов настали, таке безталання, що, кажуть, тоді найгрізніші очі плакали й наймудріші голови туманіли.

Народ український розбився на угруповання: хто стояв за великоросів, хто за поляків, хто за приятельство з татарами. Як сливе постійно, на жаль, це буває, до спільного діла домішалися особисті справи, почалися сварки, суперечки, і, нарешті, сталося, як мовить прислів'я: «Запрягли й просто, та поїхали криво».

II

Одного вечора зібралися гості у Данила Чабана. Вечір був тихий, темний, гості були задумані та сумирні, господарі не клопітливі й не веселі. Більш розмовляли очима, як словами. Усіх, либонь, огорнули одні й ті самі думки, усім лежали тягарем на серці одні турботи. Зрідка зверталися до Андрія Крука з запитанням про місто Чигирин і, коли провадили розмову, то все про те місто Чигирин.

Знати було, що Андрій Крук добре знав це місто: він відказував, не запинаячись, і немов малював своїм оповіданням і мури чигиринські, і вулиці, і кріпосні вали.

Жіноцтво журливо прислухалося до чоловічої розмови, а коли ця розмова втихала і клуби диму починали повивати вусаті обличчя, вони тихо проміж себе шепотіли. В їхньому шепоті все чулося про всякі січі, про спалені міста, зруйновані села, про полеглих у січі людей. Безнастанно жіночі обличчя бліднішали, безнастанно на їх очах блищали сльози.

Одна бабуся сиділа, ніби скам'яніла, нерухомо, тільки вряди-годи, коли всі змовкали, вона, немов прокинувшись, говорила:

— Мої обидва пішли. Сама виряджала!

— Твій теж пішов? — стиха спитала подругу молода дівчина, що, як знати було з блідого її обличчя й гарячкової жвавості, сама недавно вирядила «свого».

— Пішов. Учора ввечері ми...

Вона хотіла щось розповісти, та губи її затремтіли й помертвіли — вона нічого не розказала, і подруга її більше не питала.

Діти не вовтузились, не пустували, а тулилися де-небудь у куточку і з насупленими личками теж думали свої думи, або, присівши до старих, нашорощували вуха і, либонь, ловили кожен погляд і затамлювали кожне слово.

Одна лише манісінька гостя, з білявою голівкою, з величезними блискучими очима та з червоними губками, пильно провадила своє діло; від пильності та клопоту вона навіть висунула гостренького язичка і, схиливши набік голівку, в'язала якісь снопики з трави.

Все більше вечоріло, і в хаті все більше затихало. Уже манісінька гостя, випустивши з рученят снопики, сама

лежала снопиком біля ніг материних, обнята міцним сном, запнута вся довгими пасмами ясних кучерів.

Надворі було темно, й у хаті стало тихо-тихо. Раптом хтось постукав у хатнє віконце...

Сталося це так несподівано, що зразу ніхто не вірив сам собі. Але стукнуло вдруге й ще раз, і чути було виразно, ясно, голосно.

Господар підвівся зі свого місця й пішов відчиняти двері; його гості та приятелі смоктали безпечно, як перше, люльки; жіноцтво сполохалося, дівтора здригнулася.

Данило відхилив двері і спитав, хто стукає. Йому відказали голосом, від відгуку якого заспівало хатнє віконце, що це подорожній втомлений чоловік просить дозволу відпочити у ласкавого господаря.

Данило на це відповів: «Милості просимо» — і, розчинивши двері навстіж, запросив подорожнього увійти.

В розчинені двері потягло запашним вечірнім повітрям і на хвилину блиснуло кілька блідих зір, потім двері заступила велетенська людська постать, у всіх закутках залунало і прогуло: «Помагай Біг», і, низько схиливши голову, боком пронісши могутні плечі, уступив до хати подорожній.

Коли б у хаті були люди хиткішої, менш спокійної вдачі, вони певно б змішалися і не знали б, як вітати цього подорожнього. Хоч на Україні й невидовижу могутня та блискуча козацька краса, проте не легко було б знайти до пари цьому, що увійшов до Данила Чабана, подорожньому. Цей височезний зріст разом із дивною стрункістю та зміною гнучкістю, це засмалене суворе обличчя з вогняними очима, чулість та обачність до всього і zarazом вільний, безпечний спокій хоч кого примусили б здригнутися.

Але в Даниловій хаті зібралися все люди не скорі до переполоху, тим-то й стомленого подорожнього повітали, як і личить стомленому подорожньому мандрівцеві: його привітно запрошено садовитися і щиро частовано, чим бог послав.

Мандрівець визначався простотою, і скромністю, і добротністю, і звичайністю. Як людина перехожа й нікому тут не відома, він зовсім і не виставляв себе напоказ, а так само й не впивався цікавими очима в усі закутки хазяйської хати, не розпитував хитрими та пустими запи-

тами про життя хазайське, — зовсім ні. Анітрохи. Мандрівець, якщо й вів розмову, то все про справи спільні, що всіх тоді цікавили й хвилювали: про вороже грабіжництво, руйнування і спустошення України, про грабежі та гвалти, які він бачив дорогою; спитав господаря, чи тихо поки що у них і чи безпечні окружні дороги.

Господар та його гості, зі свого боку, показали себе примірно: дивлячись на такого мандрівця, певно, їм приходили на гадку питання, від яких смертельно свербів язик: звідки він, мандрівець, прибув і куди мандрує? Скільки він виходив гір та долин, поки втомилось його міцне тіло? Чи мандрує він, давши зарік, чи з нужди, чи з примхи? Де він уродився та охрестився, коли говорить про невірного турка, як про не раз ловленого звіра, про поляків — як не раз випробуваних панів, про москалів — не раз дізнаних бояр? Знає він, либонь, трохи й Січ Запорозьку, бачив і всю Україну з краю в край.

Але ніхто не потурбував подорожнього, а себе не зневажив ні лукавим, ні правдивим питанням. Розмовляючи, лише дивилися на нього, на його сільське вбрання та міркували про себе, де та тихомирна нива, оброблена його руками, на якій він здобув собі шрамище на всю щоку, від горбатого носа до сторожого вуха?

Одначе що далі точилася розмова, тим подорожній ставав балакучіший; мабуть, заохочений увагою всіх присутніх та мовчазним співчуттям, він почав описувати так живо й яскраво недавні битви, що всі затаювали дихання, ніби самі навіч бачили справжні січі. Безпечні з виду козаки запалилися; жінки скрикували й плакали, діти, втративши сон, що все перемагає, і ті з напіврозкритими устеньками, з широко розплющеними очима сиділи нерухомі на своєму місці, немов зачаровані.

Раптом різко пролунали два постріли з пістоля, один за одним. Усі в хаті принишкли й нашорошили вуха. Постріли донеслися звідкілясь зі степової далечини, і знову настала супокійна тиша, як і попереду. Мовчанка тяглася далі, але більш жодного звуку не донеслося, крім повівання пахучого повітря в розквітлому гіллі саду, що обступив навкруги хату.

— І до вашого хутора долітає голосок! — промовив подорожній.

— Це чи не з чигиринського шляху? — мовив і собі Андрій Крук.

— Чути звідусіль! — відказав господар.

Тим часом жіноцтво стало тихо прощатися з господинею, вибираючись додому. Одні вели, інші несли дітей.

Між жінками були й старі, і молоді, і зовсім ще молоденькі, але на всіх їх різноманітних обличчях, коли блискуче світло освітило їх, як прощались, визначалася в тисячах різноманітних виразів та сама непохитна воля, яка вогняними рисами відбивалася на обличчях чоловіків.

Потонула в запашному, розквітлому саду хата, в якій тремтяче світло каганця відсвічувалось на вусатих обличчях; на порозі напіввідчинених дверей постать господаря, що проводив очима гостей, які тихо зникали на околиці стежках; двір, що виходив у степ; ніде ані тину, ані огорож, окрім шелесту дерев, — що все являло, здавалося, мирний сільський малюнок, але, разом із тим, малюнок цей також дихав, сказати б, якоюсь особливою, німою та тихою, але грізною силою.

З гостей лишилися тільки Андрій Крук та Семен Ворошило.

III

— А як тепер добратися до Чигирина? — спитав подорожній, спускаючи голос, як звичайно мимохить робить це чоловік непевного часу, знімаючи розмову про щось для себе важне.

— Труднувато, — відповів господар. — Скрізь польські ватаги...

Приятелі господареві мовчки випустили з уст по величезному звоєві диму, притім злегка підвелися догори їх густі брови, й усе це разом без слів красномовно промовляло про те, що думки у них зовсім однакові з думками господаря.

Подорожній встроїв очі в бесідників та обертав погляд то на одне незворушне обличчя, то на друге. Уже сам погляд цих огняних, пильних очей промовляв про те, скільки пережито вже небезпеки, скільки перебуто труднощів, яка то звичка зустрічати лихо, яка моторність у боротьбі з пригодами.

ЗМІСТ

Маруся	3
Отець Андрій	93
Максим Гримач	97
Інститутка	103
«Талант сильний, чудовий...». <i>Т. М. Панасенко</i>	146